

JOSEP GUDIOL I RICART (1904-1985). SALVAMENT DE PATRIMONI ARTÍSTIC MÉS ENLLÀ DE SIXENA¹

GUILLEM CAÑAMERAS VALL²
Universitat de Barcelona

Lliurat el 31 de gener de 2017. Acceptat el 14 de març de 2017

RESUM

Davant la controvèrsia generada els últims mesos a l'entorn de l'arrencament de les pintures murals de la sala capitular del Reial Monestir de Santa Maria de Sixena, cal posar en coneixement i valor l'activitat de salvaguarda del patrimoni portada a terme per Josep Gudiol i Ricart. La seva actuació va ser àmplia i diversa i va anar molt més enllà de les intervencions que es coneixen. Començar a definir i enumerar el corpus d'activitats en les quals va estar implicat permetrà posar les bases per poder realitzar una valoració integral i justa de la seva figura i activitat en pro del patrimoni artístic.

PARAULES CLAU

Josep Gudiol Ricart, Salvament de Patrimoni Artístic, Historiografia de l'art, Sixena, Guerra Civil espanyola.

1. Les reflexions del present article formen part de la investigació doctoral que està realitzant l'autor sobre l'activitat i la figura de Josep Gudiol i Ricart dirigida pel Dr. Joan Domenge i Mesquida dins del programa de doctorat Societat i Cultura: Història, Antropologia, Arts, Patrimoni i Gestió Cultural en el Departament d'Història de l'Art de la Universitat de Barcelona.

2. E-mail: gcanameras@gmail.com

Josep Gudiol i Ricart (1904-1985). Salvaging artistic heritage beyond Sijena

ABSTRACT

The controversy lately arisen over the removal of the chapterhouse mural paintings from the Royal Monastery of Santa Maria de Sijena make it necessary to explain and assess the salvaging actions undertaken by Josep Gudiol i Ricart in order to protect cultural heritage. He carried out a large number of very different actions, going far beyond the ones generally known. An initial attempt to define and itemise the whole corpus of activities he was involved in forms the basis for a balanced and comprehensive appraisal of the man and his work to support artistic heritage.

KEYWORDS

Josep Gudiol Ricart, Salvage of Artistic Heritage, Historiography of Art, Sijena, Spanish Civil War.

INTRODUCCIÓ

Josep Gudiol i Ricart (1904-1985) va ser un historiador de l'art de rellevància internacional. Nascut a Vic com a segon fill d'una família de industrials de la pell, tant ell com els seus germans van rebre l'educació regular que el seu estatus social permetia i obligava. No obstant, el fet que el seu oncle patern fos mossèn Josep Gudiol i Cunill (1872-1931) els va permetre, especialment als dos germans més grans, Antoni i Josep, gaudir d'uns valuosos coneixements addicionals en matèria artística que els van marcar la resta de la seva vida.

Prou conegut com el segon conservador del Museu Episcopal de Vic,³ Josep Gudiol i Cunill va obtenir fama acadèmica gràcies a la seva tasca organitzati-

3. Importantíssima institució museística catalana endegada pel bisbe Josep Morgades i Gili (1826-1901) i materialitzada pel canonge de la catedral de Vic Jaume Collell i Bancells (1846-1932) que es va inaugurar l'any 1891 essent el seu primer conservador Antoni d'Espona i Nuix (1849-1917).

va dins del museu,⁴ a la realització del primer catàleg de la institució i, sobretot, a la publicació de la seva obra *Nocions d'arqueologia sagrada* (1902), àmpliament valorada a nivell internacional.⁵ Fou, també, un excel·lent oncle implicat en l'educació dels fills del seu germà Ramon, que aportà a l'educació general regular coneixements en matèria humanística, religiosa i artística.

No cal dir que l'enfocament educatiu de què gaudiren els germans Gudiol Ricart era deutor del pensament noucentista que es desenvolupà durant aquells anys a Catalunya, del corpus de pensadors del qual podem considerar mossèn Gudiol una peça rellevant. En tot cas, l'oportunitat de posar en contacte directe els infants del seu germà amb les obres del Museu Episcopal, amb textos i llibres erudits, i el fet de complementar aquestes experiències amb les explicacions i interpretacions del savi mossèn, van penetrar en el pensament dels germans, encara que de manera diversa en cada cas.

No hi ha dubte que qui més profit en va treure va ser Josep Gudiol i Ricart, però no és menys cert que és possible trobar la sensibilitat i l'amor per les arts i la història en les activitats dels altres dos germans, Antoni i Ramon. De les germanes de tots tres, degut en bona part al moment que els tocà viure, n'han quedat molts menys registres que ens permetin reconstruir la seva trajectòria professional, que en tot cas, es va veure marcada per la consideració de la dona vident a l'època.⁶

La personalitat inquieta i infatigable de Josep Gudiol i Ricart el va portar a metabolitzar tot el bagatge formatiu que va rebre i a transformar-lo en multitud de projectes i iniciatives, sempre vinculat a l'art i a la creació artística. Val la pena destacar que fruit de la seva manera de ser, fins i tot un esdeveniment tant disruptor en la seva vida i el seu desenvolupament professional com la Guerra Civil (1936-1939) va esdevenir un motor de creació, tal com veurem més endavant.

El tarannà d'Antoni Gudiol i Ricart (1902-1987), més pausat i assossegat que el de Josep, obliga a una anàlisi més profunda a l'hora de trobar el rastre de

4. Per ampliar i valorar en tota la seva dimensió l'activitat que mossèn Gudiol va dur a terme en relació amb la història de l'art a Catalunya al llarg de la seva vida, vegeu el número que se li dedica monogràficament a *Quaderns del Museu Episcopal de Vic*, VII, 2014.

5. Gràcies al reconeixement d'aquesta obra, el cognom Gudiol va començar a ser conegut en diversos centres culturals europeus i dels Estats Units, element clau per comprendre els esdeveniments al voltant de la família.

6. Existeixen alguns documents relatius a la seva vida però posen molta menys atenció al seu desenvolupament professional —una d'elles va ser infermera— que en el cas dels germans.

l'ensenyament rebut. El seu paper de germà gran i hereu en la direcció de l'empresa familiar implicava unes necessitats formatives i una manera d'enfrontar-se al món ben diferent de les dels seus germans petits. No obstant, l'activitat reflexiva que va desenvolupar al llarg de tota la seva vida no es pot entendre desvinculada del substrat en el qual es va formar i que el va dur a realitzar un dietari exhaustiu durant quasi vuitanta anys amb una fidelitat, sensibilitat i constància més que admirables, actualment conservat a l'Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic.⁷

En darrer lloc, Ramon Gudiol i Ricart (1915-1994), el més jove i qui menys oportunitat d'interactuar amb l'oncle Gudiol va tenir, acusa l'allunyament generacional dels fecunds plantejaments noucentistes primigenis. En el seu cas, és més probable que el mestratge el desenvolupés el seu germà Josep però, fos com fos, no hi ha dubte que l'activitat de restauració que va dur a terme durant bona part de la seva vida professional estava impregnada del substrat familiar, ric en termes de coneixements humanístics.

Més enllà del reconeixement degut a la cabdal figura de mossèn Josep Gudiol i Cunill com a iniciador de la saga, cal considerar Josep Gudiol i Ricart la figura central del desenvolupament familiar. Ell fou qui va donar més profunditat als seus coneixements i també fou l'esperit més inquiet de tots. El seu do de gents, la seva intuïció professional i acadèmica, sumats a una envejable capacitat de treball i al seu enginy i actitud positiva vers els sotracs, li van permetre bastir una xarxa de contactes, de treball i de col·legues molt important a partir de la qual edificar institucions, estudis i empreses on va incloure, en primer lloc, la seva família però també els col·laboradors més antics i íntims i, finalment, tot aquell que li demanava ajuda o consell.⁸

7. El dietari d'Antoni Gudiol és un rellevant exemple de literatura del jo –tipus de literatura també anomenada egodocuments– realitzat entre 1908 i 1987 i estructurat en 5 volums dins dels quals consten 5.057 entrades de molt diversa extensió. El document original que conservem data de l'any 1949, moment en què l'autor reescriu les entrades precedents a partir dels apunts manuscrits presos en el mateix moment en què succeïen els fets. Es pot localitzar informació detallada del document en qüestió a Guillem CAÑAMERAS VALL (2016), «Memorias y correspondencia de Antoni Gudiol Ricart (1902-1987): episodios personales de la Historia de España entre Vic y Barcelona a lo largo del siglo XX», a Robert COALE (dir.), *Historias en primera persona: egodocumentos del siglo XX español. Travaux et Documents Hispaniques*, TDH, núm. 7. Disponible a: <<http://eriac.univ-rouen.fr/memorias-y-correspondencia-de-antoni-gudiol-ricart-1902-1987-episodios-personales-de-la-historia-de-espana-entre-vic-y-barcelona-a-lo-largo-del-siglo-xx/>> [última consulta: 15/09/2017].

8. Punt en què coincideixen tots els testimonis orals que el van conèixer amb qui l'autor ha parlat.

Per tot plegat es fa estranya la quasi ingratitude amb la qual ha estat considerat al llarg dels anys, tant per alguns dels seus contemporanis com per les generacions posteriors d'historiadors i membres de la comunitat acadèmica.⁹ No s'hauria d'oblidar la gran quantitat d'activitats a les quals es va dedicar i la multitud d'iniciatives que va emprendre, elements que caldria tenir molt en compte davant les acusacions que sempre se li han fet i que han estat centrades en la seva vinculació al món del comerç de l'art.

La valoració que es fa del mercat de l'art ha estat, és –i probablement serà– un tema molt complex de tractar.¹⁰ Pensem, però, que abans de jutjar una personalitat com la de Josep Gudiol i Ricart per una part de les accions que va dur a terme (aquelles que per diversos motius han estat més conegudes com Sixena, Manresa o Puigcerdà), és imprescindible tenir coneixement d'altres activitats, de diferent naturalesa, que també va emprendre. A partir del corpus, si no complet, ben desenvolupat, de les seves activitats en conjunt, estarem realment en disposició de començar a dibuixar i a jutjar amb equanimitat les seves accions i la seva figura.

LA RELACIÓ DE JOSEP GUDIOL I RICART AMB EL PATRIMONI ARTÍSTIC: VOCACIÓ, CONEIXEMENT, COMERÇ I SALVAMENT

Com ja hem dit, l'activitat de Josep Gudiol i Ricart vers l'art es desenvolupa en diversos fronts i disciplines. En línies generals, podríem considerar cinc grans àmbits d'actuació: historiografia, comerç d'art, fotografia, restauració (i/o salvament) i pedagogia. A tots cinc va dedicar esforços al llarg de tota la seva vida però, tot i que cal considerar la historiografia i el comerç d'art com els dos als quals es va consagrar durant més temps i de manera més constant, la seva

9. Deixant de banda els reconeixements de Santiago Alcolea, Antoni José Pitarch o Mn. Miquel dels Sants Gros i Pujol, ens referim a campanyes de difamació que es van emprendre en el temps de la primera postguerra que detallarem més endavant i a un cert oblit per part de la comunitat acadèmica del país vers la seva figura fins poc abans de la seva mort, com a mínim pel que fa al reconeixement en obres textuais.

10. El tema és central pel que fa al text i a la figura que treballem, però l'extensió de l'article no permeten aprofundir-hi. Per tal de prendre el pols a les darreres aportacions sobre mercat i comerç de l'art en relació amb Gudiol és convenient consultar SOCIAS (2016) i SOCIAS (2013).

tasca en relació amb el salvament de patrimoni artístic constitueix un apartat molt rellevant i destacat de la seva acció en pro de l'art i la cultura.

De les seves aportacions historiogràfiques –importants, abundants i essencialment dedicades als períodes medieval i modern de la història de l'art hispànic–, en surt el moderat reconeixement que la comunitat acadèmica li ha concedit al llarg dels anys, potser més en vida que pòstumament. Per contra, de la seva relació amb el col·leccionisme i el comerç de l'art n'ha sortit tota una llegenda de desprestigi i acusacions, algunes demostrades, altres encara per confirmar.

És ben cert que cap a 1926-1927 un joveníssim Josep Gudiol va començar la seva activitat professional en relació amb l'art col·laborant a la botiga d'antiguitats anomenada La Sagristia, fundada a mitges a partir del capital de Teresa Amatller i Cros (1873-1960) i Ròmul Bosch i Caterineu (1894-1936). En aquells anys, emulant la relació que el seu oncle havia establert amb el pare de Teresa Amatller, Antoni Amatller i Costa (1851-1910), Gudiol Ricart esdevé una mena d'assessor d'ambdós col·leccionistes. La naturalesa de la seva col·laboració en el negoci de La Sagristia no ha estat aclarida amb detall però, tenint en compte la relació que l'unia als dos patrons, és més que probable que la seva fos una tasca d'expertissatge i assessorament.

Malgrat la seva joventut i aparent manca d'experiència, no ha de sorprendre que desenvolupés una activitat d'assessorament. Tal com s'ha dit, en ell va fructificar més que en ningú el mestratge de mossèn Gudiol¹¹ i, a més a més, aquella activitat era especialment adequada a la seva personalitat viva i cordial. La documentació localitzada fins al moment no permet establir amb exactitud fins quan va prestar els seus serveis en aquell negoci però en cap cas va anar més enllà de l'esclat de la Guerra Civil i probablement es va fer més esporàdica a partir de 1934.¹²

Els anys vint i trenta del segle xx foren anys de descoberta i expansió de la seva personalitat professional, fet que li va permetre conèixer bona part de les col·leccions particulars del país i que el va fer conscient d'un dels vessants pels quals és rellevant l'art per a la societat: el seu valor, no sols estètic, sinó sovint

11. Ja de molt petit va donar unes mostres de gran perspiciàcia que van sorprendre fins i tot el seu oncle, tal i com s'explica detalladament a GUDIOL (1997).

12. Any en què obté el títol d'arquitecte i comença a destinar temps i esforços a altres activitats.

econòmic i objectual. La marca que va deixar aquesta primera aproximació a l'art¹³ en la manera com va entendre la seva activitat posterior és ben evident i molt probablement és a la base de les crítiques que ben sovint se li han dirigit.

A partir de la seva activitat, es fa palès que Josep Gudiol vivia amb naturalitat la convivència del respecte per l'Art i la Història, en majúscules, amb el comerç i el mercadeig d'objectes artístics. És evident i lògica la controvèrsia que aquest tema genera però massa sovint s'evita considerar la complexitat que té i, en moltes ocasions, es tendeix a fer plantejaments simplistes que no ajuden a realitzar valoracions ponderades del nostre passat històric, deure que contreu qualsevol historiador que es vulgui fer respectar.

És, doncs, imprescindible parlar clarament i obertament de la participació de Josep Gudiol i Ricart en l'extracció i posterior venda als Estats Units dels frescos del monestir burgalès de San Pedro de Arlanza.¹⁴ Arran de les informacions aportades recentment no hi ha dubte de la seva implicació en l'operació i es confirma, doncs, una de les activitats reprovables per les quals ha estat vilipendiat al llarg del temps. Malgrat que les circumstàncies en les quals es va produir matisarien una mica el judici, posicionant-nos en el simplisme de moda podríem afirmar que Josep Gudiol i Ricart, fent societat amb Josep Colominas i Roca (1883-1958), va procedir a una extracció poc legal d'un conjunt pictòric medieval protegit per, tot seguit, exportar-lo a un país estranger on es va realitzar la seva venda. Per a més delictes, degut als avatars de la venda, finalment el conjunt es va fragmentar i anà a parar a diversos museus.

Aportacions al cas de l'arrencaament de les pintures murals de la sala capitular del Reial Monestir de Santa Maria de Sixena

Un altre cas de la llista de greuges que se li imputen correspon al de l'arrencaament de les pintures murals del monestir de Sixena. És un cas molt diferent de l'anterior. Ho és perquè en aquella ocasió allò que va motivar la seva acció

13. Ben mirat, podria no ser la primera si tenim en compte la concepció (gens estranya en aquell moment) segons la qual es va bastir una part important dels fons del Museu Episcopal de Vic, en la qual va participar àmpliament mossèn Gudiol. És plausible que l'oncle també li pogués transferir aquest nivell de coneixement.

14. Per a una informació exhaustiva sobre el tema, vegeu MARTÍNEZ RUIZ (2013) i SOCIAS (2016).

no era el lucre econòmic, sinó la salvaguarda de les restes del que havia estat un dels millors conjunts de pintura mural medieval hispànic. La seva intervenció en el conjunt, després que el foc arrasés una gran part del monestir, va consistir a extreure les pintures de la sala capitular mitjançant la tècnica de l'*strappo* i emportar-se-les a Barcelona, allunyant-les del front de guerra i salvant-les de les inclemències del temps que les hagués fet desaparèixer de manera definitiva ben ràpidament.

Tot i l'indubtable voluntat de salvament de patrimoni que l'operació va tenir i malgrat fer possible que avui en dia les restes «arqueològiques» d'allò que havia estat es puguin contemplar al Museu Nacional d'Art de Catalunya (MNAC), recentment s'ha endegat una campanya des del govern d'Aragó per reclamar la propietat i el retorn de les restes del conjunt monumental al seu lloc d'origen¹⁵. Dins d'aquesta campanya amb fortes arrels de caire polític, les resolucions judicials, a despit de les opinions dels pèrits i d'importants personalitats de la comunitat científica, menystenen l'acció de Gudiol i fins i tot arriben a insinuar acusacions d'espoli.¹⁶ Novament ens trobem davant d'una problemàtica molt complexa l'anàlisi de la qual depassa l'abast d'aquest text però, a banda de lícites discussions sobre titularitats de l'obra i ubicacions, cal insistir en el fet que, de no haver intervingut Gudiol, actualment no conservaríem la major i més interessant part del conjunt.

Davant de la confusió i la desinformació que hi ha hagut i encara hi ha en relació amb la intervenció de Josep Gudiol en l'arrencament de les pintures de Sixena, considerem necessari aclarir quines són les dades que la documentació primària consultada –Fons Gudiol Ricart i dietari d'Antoni Gudiol Ricart– permeten afirmar. El pes de la relació de fets i dates que aportem a continu-

15. Amb posterioritat a l'entrega d'aquest text ha aparegut un llibre monogràfic sobre el tema, Marisanchó MENJÓN RUIZ (2017). *Salvamento y expolio: las pinturas murales del Monasterio de Sijena en el siglo xx*. Zaragoza: Prensas de la Universidad de Zaragoza: Institución «Fernando el Católico»: Gobierno de Aragón; Huesca: Instituto de Estudios Altoaragoneses. És una publicació exhaustiva que mobilitza gran quantitat de documentació -alguna inèdita- que fa la seva lectura imprescindible pel tema que ens ocupa. Malgrat tot, el text també inclou múltiples errors, entre els quals està presentar com a inèdit el text original de defensa pel judici de depuració que va patir Josep Gudiol. Aquest document es pot consultar íntegrament als annexos de CAÑAMERAS (2013) i es troba a la base de dades de les conclusions i aportacions que fa l'autor, un text que la mateixa autora diu conèixer i utilitzar com a base per una part de les seves aportacions.

16. Tal com es pot comprovar a la sentència núm. 51/2016 del Juzgado de 1a Instancia e Instrucción nº 2 d'Osca.

ació està centrat en el material primari existent i que ens ha estat possible consultar deixant en un segon terme les fonts bibliogràfiques precedents¹⁷ o alguns documents d'arxiu perquè, o no són precisos en la datació i l'ordre cronològic dels esdeveniments, o perquè directament presenten incongruències.¹⁸ No cal dir que la cronologia que presentem és una proposta a partir d'una documentació concreta i que haurà de ser ampliada i corregida davant de noves aportacions.

D'aquesta documentació que tenim actualment a disposició, el primer que cal afirmar és que les cartes que es conserven a l'arxiu Gudiol Ricart¹⁹ aporten poques dades concretes. Per sort, la font primària que sí que ho fa és el dietari d'Antoni Gudiol al qual ens hem referit anteriorment. Segons aquesta darrera i més completa font es pot concloure que:

– A finals de febrer i principis de març de 1936 es duu a terme una campanya fotogràfica al monestir de Sixena per part de l'Arxiu d'Arqueologia Catalana (ADAC),²⁰ encarregada per l'historiador de l'art nord-americà Walter S. Cook (1888-1962). Juntament amb el fotògraf Antoni Robert (1903-1976), el mateix Gudiol, director de l'empresa, és un dels que realitza les fotografies i té l'oportunitat de veure el conjunt amb la seva esplendor encara intacta.

17. Sobretot ens referim a GUDIOL (1987) i a GUDIOL (1997).

18. És el cas de les informacions que aporta l'informe de la instal·lació definitiva al MAC de 1949 a 1951 que es conserva a l'Arxiu Nacional de Catalunya amb el número d'inventari ANC1-715-T-3216, el qual dona poca informació cronològica i no coincideix amb la resta. Segons aquest document, l'arrencament es produiria entre els mesos de setembre i octubre. Així mateix, explicita la participació en l'operació d'arrencament de Ramon Gudiol, que no apareix en cap altre lloc. Al nostre entendre, totes dues dades són imprecisions. No és possible assegurar-ho completament però la participació de Ramon en les activitats del seu germà Josep en una data tan primerenca del conflicte és molt dubtosa.

19. Fons que a CAÑAMERAS (2013) era anomenat Arxiu Gudiol Corominas i que, a petició dels hereus, ha canviat la seva denominació per l'actual Fons Gudiol Ricart.

20. Empresa dedicada a la venda de clixés i fotografies de monuments i obres d'art hispànic fundada per Josep Gudiol. No és possible, degut a l'extensió del text, aprofundir en aquest interessantíssim aspecte de l'activitat de Gudiol. Per a una explicació detallada i comprensible tant de l'activitat com de la relació que van tenir Gudiol i Cook i el paper que va jugar l'Arxiu d'Arqueologia Catalana (ADAC) vegeu CAÑAMERAS (2013), CAÑAMERAS (2015) i CAÑAMERAS (2017) [en premsa].

– El 28 d'agost de 1936 una nota del dietari d'Antoni Gudiol comenta que «algunes setmanes després» Josep Gudiol Ricart, Antoni Robert i Antoni Llopart arrencaran les pintures a Sixena, sense més precisions.²¹

– El 15 d'octubre de 1936 s'indica l'inici del viatge de Josep Gudiol pels pobles de l'Aragó²² passant per Sixena. Aquest viatge és el que es relata força detalladament en el text de defensa per al judici de depuració,²³ però la seva lectura no especifica dates de cap mena. On sí que es consignen clarament les dates és en el dietari, on s'explica que la ruta ocupa tres dies, el 15, 16 i 17 d'octubre de 1936, i es remarca que el dia 18 ja tornaven a estar a Barcelona. És en aquesta mateixa entrada on s'explicita que és en aquest viatge quan Josep Gudiol veu la necessitat de procedir a l'arrencament de les pintures.

– Entre el 18 i el 23 d'octubre el dietari no aporta informacions concretes al respecte però, a partir de les dades detallades que el mateix Gudiol dona en el seu text de defensa, podem concloure que seria la setmana en la qual es produeix tot l'episodi de recerca de finançament per procedir a l'arrencament.²⁴

– El dia 23 d'octubre el dietari explica que Josep Gudiol, Antoni Robert i Antoni Llopart van cap a Sixena i inicien l'arrencament de les pintures però que l'endemà, 24 d'octubre, Josep Gudiol ja és a Barcelona a la nit. Durant els dies posteriors hi ha poques referències a Sixena més enllà d'un parell de visites puntuals i ràpides que realitza Josep Gudiol des de Barcelona, presumptament per supervisar les feines d'arrencament.

– El 7 de novembre tornen a aparèixer comentaris sobre Sixena quan Antoni diu que Josep Gudiol viatja de nou a Sixena per tal de recollir Antoni Robert, Antoni Llopart i les pintures. Concretament, diu que l'arrencament havia

21. Aquest comentari es pot explicar pel buit temporal que hi ha entre els esdeveniments i la redacció definitiva del dietari.

22. És una ruta molt desenvolupada, realitzada amb el mateix ànim que les que es feien a Catalunya des del Servei de Monuments, que procura passar per les localitats de l'Aragó on es tenia coneixement de l'existència de monuments i obres d'art de gran importància per tal de comprovar-ne el seu estat.

23. GUDIOL (1987).

24. Ens referim a l'obtenció de les 4.000 pessetes que la Generalitat de Catalunya, per via del secretari del conseller de Cultura, li va proporcionar a Josep Gudiol. Més endavant donarem alguns detalls més.

finalitzat el dia abans, el 6 de novembre, i afegeix el comentari de «acabaren ben oportunament, puix aquell mateix dia començà a ploure».

– El 8 de novembre de 1936 les pintures queden dipositades al taller de restauració improvisat per compte del Servei de Monuments que estava ubicat a la Casa Amatller de Barcelona.²⁵

A banda d'aquestes informacions, gràcies a una carta del 5 d'agost de 1939 enviada per Josep Gudiol a Walter Cook,²⁶ es confirma que en algun moment anterior a aquesta data les pintures de Sixena han sortit de la casa Amatller i han estat dipositades al Palau Nacional de Barcelona.²⁷ En resum i segons les fonts consultades, l'arrencaament es faria entre el 24 d'octubre i el 6 de novembre de 1936 i, per tant, ocuparia 14 dies de feina.

Gudiol vs Martorell al Servei de Catalogació i Conservació de Monuments (SCCM)

Per altra banda, el cas de salvaguarda de Sixena també ens permet fer referència a un fet, o circumstància, que podria tenir molt a veure amb la valoració negativa que ha patit la seva figura. Josep Gudiol, en una data indefinida però al voltant de l'any 1934, quan ja és un arquitecte titulat, comença a involucrar-se i a prestar serveis en el Servei de Catalogació i Conservació de Monuments (SCCM) creat per la Diputació de Barcelona i dirigit per Jeroni Martorell i Terrats (1877-1951). No s'han localitzat dades concretes de la seva participació en el servei abans de l'esclat de la Guerra Civil però pocs dies després de l'alçament i formant part de la colla de voluntaris que maldaven per mitigar les destruccions de la revolució social que va contrarestar l'alçament de Franco, Josep Gudiol es troba molt implicat organitzant i dirigint les accions d'incautació i

25. Abans de marxar a l'exili, Teresa Amatller confia l'edifici de passeig de Gràcia, 41 a Josep Gudiol per tal que en tingui cura. Una de les accions que Gudiol emprèn de cara a la protecció de l'edifici és instal·lar-hi un taller de restauració del Servei de Monuments de la Generalitat, evitant d'aquesta manera que comitès revolucionaris poguessin instal·lar-s'hi, pràctica molt comuna durant el primer any de guerra.

26. Document conservat a l'arxiu Gudiol Ricart.

27. Aleshores seu del Museu d'Art de Catalunya (MAC).

salvaguarda de col·leccions particulars, patrimoni religiós i edificis monumentals que la Generalitat de Catalunya realitza.

A finals de juliol i principis d'agost de 1936 es procedeix a fer una reestructuració del SCCM i se subdivideix en tres seccions estanques. Una d'elles, anomenada Secció de Monuments, segueix dirigida per Jeroni Martorell i dins de la seva organització es nomena oficialment Josep Gudiol i Ricart com a arquitecte adscrit a la secció. Treballant en aquest càrrec oficial, Gudiol hi passa el primer any de guerra fins que és mobilitzat la tardor de 1937 com a capità del cos d'enginyers de l'Exèrcit de l'Est. Durant quinze mesos es dedica íntegrament a les seves funcions dins de la secció a les ordres de Martorell. No obstant, el tracte entre tots dos mai no va ser del tot fluid i cal entendre'l com una relació conflictiva de caire laboral.

Lluny de jutjar animadversions personals ocorregudes en temps tan convulsos com els de guerra, la documentació²⁸ ens permet aventurar alguns dels episodis que va gestar el conflicte. Durant els dies immediatament posteriors a l'alçament, i quan Josep Gudiol ja s'havia posat a disposició del conseller de Cultura Ventura Gassol (1893-1980), es va trobar a faltar la ràpida incorporació de Jeroni Martorell al front del servei que dirigia. En el text de defensa del judici de depuració, Gudiol acusava Martorell d'haver estat amagat degut a la deriva que anaren prenent els esdeveniments,²⁹ però el cert és que Martorell no podia reincorporar-se al servei ja que estava incapacitat a la clínica Corachan de Barcelona degut a un accident d'automòbil que havia patit juntament amb Agustí Duran i Sanpere (1887-1975).³⁰ En tot cas, el que és innegable és que Gudiol va carregar amb la responsabilitat del servei el temps que Martorell va ser fora.³¹ Una responsabilitat per a la qual estava tan preparat com Martorell i que va dur a terme perfectament.

28. La base documental d'aquest apartat correspon a un dels esborranys que Gudiol va escriure a màquina preparant la seva defensa pel judici de depuració que va patir l'any 1942 un cop retornat de l'exili. Tal com ja hem dit, aquest document consta en els annexos de Cañameras (2013) on es fa un primer anàlisi del seu contingut.

29. Es referia al fracàs que la rebel·lió militar havia tingut i a la força que prengueren les milícies antifeixistes durant els primers compassos del conflicte a Catalunya.

30. Vegeu LACUESTA (2000).

31. Existeixen relacions de factures i despeses de viatge firmades per poders per part de Gudiol a l'arxiu del Servei de Patrimoni Arquitectònic Local (SPAL), institució hereva del Servei de Monuments.

Una vegada reincorporat Martorell com a cap de la Secció, Gudiol va continuar la seva tasca de gestió com un dels experts en matèria artística i arquitectònica però, lògicament, sota les ordres de la direcció, una situació que probablement tensava totes dues parts. Al llarg dels mesos que van entre setembre de 1936 i octubre de 1937 consten altres episodis de crisi entre ells. Un d'aquests episodis té relació amb el salvament de les pintures de Sixena. Segons Gudiol, i tal com destaca en el text del judici de depuració, quan va intentar obtenir finançament de Martorell per realitzar l'acció d'arrencament, aquest s'hi va negar.

La reacció podria semblar un pèl estranya venint d'algú que havia demostrat la seva implicació en la protecció del patrimoni artístic posant-se al capdavant de la primera institució destinada a tal efecte a l'Estat espanyol però, al marge del conflicte d'interessos entre els dos personatges, es fa més fàcil d'entendre si tenim en compte un desafortunat incident ocorregut en terres aragoneses en els primers compassos de la guerra. Tal com recollia el testimoni oral d'Isidre Clopas i Batlle (1913-2001), també col·laborador del Servei de Monuments, ben al principi del conflicte dos joves col·laboradors del Servei de Monuments havien estat assassinats per les milícies mentre es dedicaven a realitzar tasques de salvaguarda a la zona de l'Aragó.³² Segons Clopas, l'esdeveniment va comportar la decisió de Martorell com a cap del Servei de trencar el contacte amb Aragó i dedicar-se exclusivament a Catalunya.³³ Com és ben sabut, Gudiol va obtenir el finançament necessari directament del secretari de Ventura Gassol, Melcior Font i Marsà (1905-1959).³⁴

Com ja hem indicat, entre la documentació personal de Gudiol que ens ha arribat, hi ha un esborrany del document que va preparar com a defensa per al seu judici de depuració.³⁵ El text definitiu, publicat pòstumament en el llibre *Tres escrits de Josep Maria Gudiol i Ricart*,³⁶ deixava de banda alguns fragments presents a l'esborrany. Essencialment els fragments eliminats corresponien a

32. Pot desconcertar una mica l'existència de missions oficials de salvaguarda en terres aragoneses enviades per Martorell des del Servei de Monuments però cal tenir present que Martorell, a banda de director del servei a Catalunya, des de 1929 era Arquitecto Conservador de Zona per compte del Ministerio de Instrucción Pública y Bellas Artes dins del Servicio de Monumentos Históricos, concretament de la Tercera Zona que incloïa Catalunya, Balears, les províncies de València i Castelló, i l'aragonesa de Terol.

33. LACUESTA (2000).

34. GUDIOL (1987).

35. Conservat a l'arxiu Gudiol Ricart FGR_2:34.1.

36. GUDIOL (1987).

queixes relatives a la gestió duta a terme per part del Cap del Servei de Monuments, Jeroni Martorell. En transcrivim un fragment especialment eloqüent:

El arquitecto Sr. Martorell no demostró nunca ni el más mínimo interés por el salvamento de patrimonio artístico. Su labor fue simplemente la de poner dificultades y entorpecer la marcha de la recolección de objetos que todavía quedaban abandonados en los pueblos. Su único celo era evitar que las cantidades incluidas en el presupuesto ordinario de la Generalidad, que eran los únicos recursos con que contaba la sección del salvamento del patrimonio artístico, fueran destinadas a sufragar gastos ocasionados por este [?] salvamento. Gastó la mayor parte del presupuesto en restaurar las murallas de Tarragona, El Arco de Bará, las antiguas ruinas de Roda y otras restauraciones que no corrían ninguna prisa. En cambio dejó que se perdiera la Capilla de la Sangre, de Alcover y otros monumentos que se hubieran salvado con un poco de buena voluntad por parte del Sr. Martorell.

El cert és que, a nivell oficial, aquestes acusacions no es van realitzar mai però la seva lectura deixa ben clar el conflicte soterrat que existia entre tots dos. Val a dir que no resten només proves del conflicte segons el parer de Gudiol; en una carta que Pere Bosch i Gimpera (1891-1974) adreça a Gudiol el 20 de novembre de 1940³⁷ es fa referència a la suposada filiació feixista de Martorell i a la poca simpatia que tenia per Gudiol. Amb la perspectiva de la distància, la filiació feixista de Jeroni Martorell sembla infundada, més aviat estariem davant d'un funcionari altament eficient, si de cas de plantejaments tradicionals, molt lligat i compromès amb la seva feina dins la institució pública. Fos com fos, un cop es produeix la caiguda de Barcelona i l'administració franquista pren les regnes del govern, Jeroni Martorell, com a cap del Servei de Monuments i una vegada ha superat el seu propi judici de depuració, avala les accions de tots els seus subordinats dins del servei durant els anys de guerra, de tots tret de Josep Gudiol i de Josep Bardolet i Soler³⁸ (1891-1982), i ho fa utilitzant les següents paraules:

Estamos complacidos de la actuación del personal a nuestras órdenes. Alguna observación debemos con todo exponer, respecto de dos miembros de la Sección, los cuales precisamente se han ausentado de Barcelona,

37. Carta conservada a l'arxiu Gudiol Ricart.

38. Vegeu GRACIA I MUNILLA (2011).

al ser ocupada por el Generalísimo Franco la ciudad. Uno y otro obraron en diversas ocasiones por su cuenta, sin consultarnos [...]: José Gudiol, que colaboró en la Comisaría de Propaganda de la Generalidad [...] y José Bar-dolet, que puso singular esfuerzo en la realización de la selección y traslado de obras de arte [...].³⁹

En lògica franquista, l'absència davant l'arribada de les tropes faccioses a Barcelona es va interpretar com una confirmació de la culpabilitat de Josep Gudiol en les accions realitzades sota la República entre 1936 i 1939. Potser per això i per la seva moderada significació pública es van afegir tot una sèrie de càrrecs addicionals al preceptiu judici de depuració, a la vegada que s'orquestrava una campanya de difamació pública del seu nom.

Més enllà del dubtós honor que se li concedia fent-lo aparèixer entre els «Fantasmones Rojos» apareguts a *Solidaridad Nacional* escrits, entre altres, de la mà de Miguel Utrillo Vidal (1915-1990),⁴⁰ tenint en compte la naturalesa de les acusacions que se li feren —espoli, mala praxi en les tasques de restauració i fins i tot robatori—, és plausible considerar la taca que aquestes acusacions van provocar en el seu nom i, malgrat que en va ser exonerat en el judici, no es fa difícil pensar que durant els anys de la postguerra l'ombra d'aquesta difamació es va projectar sobre la seva personalitat.

Altres aportacions de Gudiol a la salvaguarda del patrimoni

Una vegada fet el resum d'alguns del inputs que, al nostre entendre, basteixen la valoració negativa que s'ha fet de la trajectòria de Josep Gudiol i Ricart, és moment de plantejar altres accions, en aquest cas en relació amb el salvament de patrimoni, a les quals va estar vinculat malgrat que potser no són tan conegudes. Considerem necessari tenir-les en compte de cara a la realització d'una anàlisi global sobre la seva carrera professional una vegada s'hagin pogut relacionar totes les seves activitats detalladament.⁴¹ Serà aquest coneixement, del qual

39. Jeroni MARTORELL, *Memoria del Servicio de Monumentos Históricos y de Protección del Patrimonio Artístico Nacional*, 4 de febrer de 1939. Citat a LACUESTA (2000).

40. Una sèrie d'articles extremament virulents plantejats per desacreditar algunes de les persones culturalment destacades durant els anys de guerra. Ideats pel fill del famós pintor i escrits entre diversos periodistes, un estudi molt detallat i interessant es pot consultar a PÉREZ (2009).

41. Acció que durem a terme dins dels estudis doctorals que tenim en curs.

ara n'aportem una petita però representativa mostra, el que ens permetrà fer una valoració ponderada de la seva aportació a l'art i a la cultura catalana.

L'activitat de Josep Gudiol relativa a salvaguarda i protecció de patrimoni es pot dividir en dos períodes. Un primer període (1934-1939) que correspon als anys durant els quals va estar vinculat al Servei de Catalogació i Conservació de Monuments (SCCM) –posteriorment Servei de Monuments–. I un segon període (1941-1985), iniciat en retornar del seu exili l'any 1941, directament lligat a l'activitat de l'Institut Amatller d'Art Hispànic⁴² molt més centrat en la restauració i la conservació.

Gràcies al text de defensa per al seu judici de depuració del qual ja hem parlat sobradament, són conegudes una part important, però no exhaustiva, de les accions de salvaguarda que va dur a terme durant els anys de guerra. Pel que fa a les accions que considerem del segon període, la documentació encara està en curs d'anàlisi i no permet aventurar conclusions definitives. En conseqüència, tancarem les aportacions presents procurant fer un tast d'altres accions que va desenvolupar mentre va durar la seva vinculació al Servei de Monuments.⁴³

Home pràctic i sintètic, al llarg de tota la guerra va procurar unificar les activitats que li exigia el negoci de còpies fotogràfiques de l'Arxiu d'Arqueologia Catalana (ADAC) amb els viatges que requeria la seva participació en el salvament de patrimoni per compte del Servei de Monuments. Com a arquitecte tècnic molt sovint era l'encarregat de viatjar a les localitats des de les quals s'havia enviat algun avís per tal de realitzar dictàmens que havien de decidir les accions a emprendre referents a algun edifici singular (esglésies, monestirs, ajuntaments...)⁴⁴ i aprofitava el viatge per a realitzar, sol o acompanyat d'Antoni Robert, fotografies que incrementessin els fons de l'Arxiu d'Arqueologia Catalana (ADAC).

De la mateixa manera, gràcies als seus enormes coneixements artístics era un dels tècnics més autoritzats per tal de discriminar quines obres d'art eren su-

42. Institució fundada l'any 1942 gràcies al finançament de Teresa Amatller i del qual en va ser l'ideòleg i primer director el mateix Josep Gudiol, empresa de gran recorregut i importància que no podem atendre en aquesta ocasió.

43. A partir d'aquí i per facilitar les referències, utilitzarem el nom de Servei de Monuments tant per referir-nos al Servei de Catalogació i Conservació de Monuments (SCCM) com al mateix Servei de Monuments, independentment de si per cronologia era anomenat d'una manera o altra.

44. S'ha pogut consultar documentació d'aquest tipus a l'arxiu de l'SPAL.

JOSEP GUDIOL I RICART (1904-1985). SALVAMENT DE PATRIMONI ARTÍSTIC
MÉS ENLLÀ DE SIXENA

Taula 1. Actuacions de l'Arxiu d'Arqueologia Catalana (ADAC) 1936-1939*

Barcelona	Girona	Lleida	Tarragona	Altres províncies
Artés	Banyoles	Abella de la	Cabra del	Alcanyís (Terol)
Berga	La Bisbal de	Conca	camp	Alquezar (Osca)
Calaf	l'Empordà	Bellpuig	<i>Catedral de</i>	Barbastre (Osca)
Cardona	Blanes	Lleida	<i>Tarragona</i>	Benabarre (Osca)
<i>Casa Amatller</i>	Canapost	Olius	Paret Delgada	Casp (Saragossa)
<i>Catedral de Barcelona</i>	Castelló d'Empúries	Roda de Berà	Pobleda	Liesa (Osca)
<i>Col. Bertran y Musitu</i>	Empúries	Sant Guim de	Poblet	Montsó (Osca)
<i>Col. Cividini</i>	L'Esquirol	Freixenet	Pont d'Ar-	Sixena (Osca)
<i>Col. comte de Montseny</i>	Figueres	Sant Llorenç de	mentera	València (Valèn-
<i>Col. Espona</i>	Girona	Morunys	Pratdip	cia)
<i>Col. marquès de Robert</i>	Olot	La Seu d'Urgell	Reus	Saragossa (Sara-
<i>Col. Mateu</i>	La Pera	Solsona	Santa Coloma	gossa)
<i>Col. Muntades</i>	Peralada	Vall d'Aran	de Queralt	
<i>Col. Roviralta</i>	Puigcerdà	Vall de Boí	Santes Creus	
Collbató	Ripoll	Vallbona de les	Tamarit	
<i>Convent Santa Clara</i>	Sant Miquel de	Monges	<i>Torre dels</i>	
Cornellà	Cruïlles		<i>Escipions</i>	
Granollers	Vilabertran		Vallmoll	Altres països
Igualada			Vilella Alta	Angoustrine
Manlleu				(França)
Manresa				Bourgmadam
Moià				(França)
<i>Museu d'Art de Cata-</i>				Perpinyà
<i>lunya</i>				(França)
<i>Museu de Montjuïc</i>				
<i>Monestir de Pedralbes</i>				
Prats de Lluçanès				
El Raurell				
Roda de Ter				
<i>Sant Benet de Bages</i>				
<i>Sant Felip Neri</i>				
Sant Feliu Sasserra				
Sant Just Desvern				
Sant Pere de Vilamajor				
Sant Quirze de Pedret				
Sant Sadurní d'Osor-				
mort				
Terrassa				
Vic				
Viladecans				

*S'indiquen en *cursiva* tots els conjunts que no corresponen a una localitat.

ficientment valuoses per salvaguardar-les i quines no mereixien tal consideració en les incautacions i revisions que es feren en col·leccions particulars, edificis religiosos o conventuals. Armat d'un equip fotogràfic, quan feia aquestes visites de valoració també va procedir a la realització de gran quantitat de clixés per a l'ADAC.

Per fortuna, en els anys de guerra, la relació entre els dos germans, Josep i Antoni, era molt estreta i el dietari recull molt sovint i amb detall els indrets i les col·leccions que Josep Gudiol visitava, de tal manera que és possible resseguir una part⁴⁵ dels llocs i conjunts que va visitar i on va poder procedir a la realització de fotografies i a la incautació i el trasllat d'obres d'art existents a les dependències del Servei de Monuments. Lamentablement, les anotacions del dietari no diuen concretament quines van ser les accions dutes a terme en cada cas i s'ignora, per tant, quins objectes concrets va intervenir.⁴⁶

Analitzant les referències que ens aporta el dietari s'ha pogut realitzar una taula (Taula 1) amb les actuacions d'aquesta naturalesa que, com a mínim, Gudiol va realitzar durant la guerra. Les seves no van ser les úniques accions de salvament que es van fer aquells anys, hi hagué nombroses persones implicades en la protecció del patrimoni,⁴⁷ però tenint en compte les referències de la taula i la documentació que s'ha pogut consultar en l'arxiu Gudiol Ricart i en l'arxiu de l'SPAL, no hi ha dubte que la seva tasca és digna de menció i consideració.⁴⁸

Tal com ens mostra la taula, a banda de les actuacions ja conegudes de Sixena, Sant Quirze de Pedret, Manresa o Puigcerdà, també va participar en les actuacions a llocs tan rellevants com Cardona, Santa Coloma de Queralt, Sant Llorenç de Morunys, Sant Benet de Bages o Castelló d'Empúries. Això a banda d'actuacions realitzades sobre el que eren importants col·leccions privades,

45. És molt probable que es fessin visites a localitats que no quedessin registrades en el dietari.

46. Tal com relata Antoni Gudiol en el seu dietari, el document que aportava aquesta informació existia però va ser destruït per motius de seguretat política en el tram final de la guerra.

47. En aquest sentit volem sumar-nos a la demanda cada vegada més general per la qual és hora de fer visibles les valuoses aportacions a la salvaguarda de patrimoni que persones menys significades també van realitzar i, d'aquesta manera, corregir injustícies històriques.

48. Aquesta pot ser una informació important ja que detalla concretament les localitats que va visitar i en les quals va estar en disposició d'actuar. Tot i que algunes de les localitats ja eren conegudes gràcies a GUDIOL (1987) i GUDIOL (1997), disposar d'una llista més completa ajuda a dimensionar correctament el seu esforç en la salvaguarda i permet superar el coneixement difús i abstracte que fins ara es tenia de la seva actuació.

entre les que es poden destacar la col·lecció Muntades, la col·lecció Bertran y Musitu o la col·lecció Espona, a més d'altres que ja eren conegudes.

Finalment, però encara en relació amb la tasca de salvaguarda del patrimoni, és moment de treure a la llum un document realitzat per Josep Gudiol i Ricart dintre del Servei de Monuments com a arquitecte adscrit a la secció i presentat poc abans de la seva mobilització. El mes de juny de 1937 la Secció de Monuments Històrics⁴⁹ de la Generalitat de Catalunya presenta la *Memòria sobre l'estat actual dels museus i concentracions comarcals d'obres d'art a Catalunya*. Preceptivament signat per l'arquitecte adscrit al servei, Josep Gudiol, i pel cap del Servei, Jeroni Martorell, tal com ell mateix diu en l'esborrany del text de defensa es tractaria d'un document compilat i redactat per Gudiol. Davant del dubte de la seva autoria, la relació de llocs visitats a tot Catalunya que acabem de presentar fa encara més creïble l'autoria que ell mateix reclamava.

Assumint que realment fou l'autor del document, tant la visita a les localitats com l'abundant informació que proporciona detallant les peces, les persones i els emplaçaments implicats són una nova prova a favor de la seva actuació en pro de l'art i el patrimoni.

El document es realitza quan les institucions consideren que la revolució social posterior a l'alçament militar ha entrat en un període de relativa calma i quan les accions més urgents de protecció vers les obres més importants han estat, generalment, dutes a terme. Principalment, destaca les localitats on hi ha les concentracions d'art més importants del país i es planteja com un pas previ a la realització d'un pla general de museus.⁵⁰

Estableix, així mateix, una classificació dels tipus de concentració d'objectes artístics que s'han realitzat en tres categories:

I. Objectes recollits pel grup central del Servei de Patrimoni Artístic i per elements de les milícies i la policia procedents de col·leccions particulars, esglésies i convents de Barcelona i de les expedicions realitzades arreu de Catalunya

49. La denominació del servei encarregat de la protecció del patrimoni passa per diverses denominacions durant els convulsos anys de la guerra; una d'elles, quan es troba sota la supervisió de la Comissaria de Museus, és la de Secció de Monuments Històrics.

50. El projecte d'establir tota una xarxa de museus que podríem considerar locals va ser una de les idees que van sorgir a partir del procés de protecció i recollida d'obres d'art. Tot i que va quedar estroncat per la desfeta republicana, algunes de les localitats amb el temps van acabar posseint equipaments museogràfics.

Taula 2. Memòria sobre l'estat actual dels museus i concentracions comarcals d'obres d'art a Catalunya

Localitat	Emplaçament de la concentració	Elements concentrats	Comentaris
BADALONA	Torre Marsans	Peces ibèriques, romanes, medievals i renaixentistes.	Sense inventari.
BALAGUER	Altell de l'Ajuntament	Retaules de finals del s. xv procedents de l'església. Verge tallada en pedra del s. xv.	Sense inventari. Sense delegat de la Comissaria de Museus.
BANYOLES	Casa consistorial	Famosa arca de plata gòtica Retaule del s. xv de gran qualitat procedent d'una de les esglésies. Diverses escultures i pintures de menor importància.	Sense inventari. Sense delegat de la Comissaria de Museus.
BERGA	Casa consistorial	Tres importants retaules gòtics procedents de Sant Llorenç de Morunys. Dues grans teles de Viladomat procedents del convent dels franciscans. Gran quantitat de peces de valor decoratiu procedents de diverses col·leccions particulars.	Sense inventari. Sense delegat de la Comissaria de Museus.
BLANES			Sense concentració d'obres d'art. Un veí delegat de la Comissaria de Museus.

JOSEP GUDIOL I RICART (1904-1985). SALVAMENT DE PATRIMONI ARTÍSTIC
MÉS ENLLÀ DE SIXENA

CASTELLÓ D'EMPÚRIES	Edifici del poble incautat	Corona de plata del s. xv regalada pel conestable de Portugal. Sèrie de reliquiaris del s. xv.	Els retaules del s. xv i el retaule d'alabas- tre gòtic segueixen a l'església parroquial. Sense inventari. Sense delegat de la Comissaria de Mu- seus.
CERVERA	Museu-Arxiu		El Museu-Arxiu, existent abans de la guerra i depenent di- rectament de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, no ha interromput el seu funcionament.
FIGUERES	Casa particular incautada Edifici de la Caixa d'Estalvis	Objectes de valor decoratiu. Retaule de Canapost. Escultures romàniques i ca- pitells provinents de Llaco. Gran quantitat de peces de plata i part del tresor de Sant Pere de Rodes.	Sense inventari. Sense delegat de la Comissaria de Mu- seus.
GRANOLLERS	Antiga presó de l'Ajuntament	Obres procedents de col- leccions particulars, sobre- tot de la Casa Mateu de Campins(?). Verge d'alabastre del mo- nestir de l'Estany. Retaule gòtic de la Garriga.	L'espai no és adequat per a la conservació d'obres d'art. Sota control d'un empleat municipal. Sense inventari. Sense delegat de la Comissaria de Mu- seus.

GUILLEM CAÑAMERAS VALL

GIRONA	Catedral i palau episcopal Sant Pere de Galligants	Retaule gòtic de Sant Feliu. Obres procedents de tota la comarca. Tresor de la catedral. Retaule gòtic de Púbol. Retaule de Cruïlles. Retaule de Corsa. Retaule de Torroella. Majestat romànica de Sant Joan les Fonts . Còdex del s. XIV del convent de Bernardes.	Delegat de la comissaria existent, però no identificat. Inventari en procés.
IGUALADA	Centre Excursionista	Retaule gòtic d'una ermita propera. Imatge gòtica de Boixadors. Elements escultòrics de l'altar major de l'església parroquial. La gran creu de plata del s. XV de l'església parroquial.	Sense inventari. Sense delegat de la Comissaria de Museus.
LA BISBAL DE L'EMPORDÀ	Residència episcopal Seu del Comitè de la FAI	Retaules i Majestat romànica de Cruïlles. Objectes d'interès arqueològic de la comarca. Objectes de plata i una pintura atribuïda al Greco procedents d'una col·lecció particular.	Delegat el Sr. Casadevall. Inventari complet l'agost de 1936. Davant la inseguretat de la concentració, el conseller de Cultura ordena el trasllat de les peces de Cruïlles a Girona.
LA GARRIGA	Casa de Lluís Plandiura	Obres d'art de la capella de la masia Tarres.	Delegat de la comissaria existent però no identificat. Sense inventari.

JOSEP GUDIOL I RICART (1904-1985). SALVAMENT DE PATRIMONI ARTÍSTIC
MÉS ENLLÀ DE SIXENA

LA SEU D'URGELL	Catedral	Ara de marbre del s. XI. Dues arques del s. XIV de fusta policromada.	
L'ESCALA	Museu de les excavacions d'Em- púries		Control del Museu d'Arqueologia de Barcelona.
LLAVANERES			Delegat de la comis- saria existent però no identificat.
LLEIDA	Museu Municipal	Obres d'art de la catedral. Obres d'art del seminari. Gran quantitat d'obres de tota la província. El tresor de Roda d'Isabena. Retaules de Castelladans. Retaules de Cubells. Retaules de Castelló de Farfanya. Retaules de la Vall d'Aran. Retaules d'Aspa. Escultures romàniques de Mitjaran i Viella.	Delegat de la comis- saria existent, però no identificat. Inventari parcial.
MANLLEU	Casa incautada	Petites col·leccions par- ticulares de la ciutat i la comarca. Elements de l'església par- roquial. Elements de l'església de Rupit. Dues taules del s. XV de Martín Bernat. Capitells del s. XI	Inventari complet. Sense delegat de la Comissaria de Mu- seus.

GUILLEM CAÑAMERAS VALL

MANRESA	Monestir de la Cova	Retaules i elements de la col·legiata.	Control de la Secció de Monuments. Control del Museu d'Arqueologia de Barcelona. Sense inventari.
MARTORELL	Casa Enrajolada	Col·lecció Santacana.	
MATARÓ	Casa del s. XVI	Retaules de Santa Maria. Pintures de Viladomat. Retaules de Cabrera. Diverses pintures, ceràmiques i mobiliari.	Delegat de la comissaria existent, però no identificat. Sense inventari.
MOIÀ	Casa natal de Rafael Casanova	Arxius del poble. Nombroses pintures de l'església parroquial. Obres de diversa procedència. Verge gòtica d'alabastre del convent dels jesuïtes. Sepulcre de pedra del s. XIV. Pintura de Jaume Serra descoberta a l'interior de l'orgue de la parroquial.	Sense delegat de la Comissaria de Museus. Sense inventari.
OLOT	Església parroquial	Objectes del Museu de Barcelona.	Delegat de la comissaria existent, però no identificat.
PALAMÓS	Museu local	Objectes de l'església parroquial.	Sense inventari.
POBLET	Museu	Objectes artístics procedents de la comarca.	Direcció d'Eduard Toda.

JOSEP GUDIOL I RICART (1904-1985). SALVAMENT DE PATRIMONI ARTÍSTIC
MÉS ENLLÀ DE SIXENA

PUIGCERDÀ			Sense delegat de la Comissaria de Museus després que l'últim renunciés al càrrec.
RIPOLL	Museu folklòric	Objectes artístics procedents de la comarca.	Director del museu folklòric delegat de la Comissaria de Museus.
RUBÍ	Museu parroquial		Sense inventari. Sense delegat de la Comissaria de Museus.
SABADELL	Museu Municipal a l'Escola Industrial		
SANT FELIU DE GUÍXOLS	Museu Municipal Museu parroquial		
SANTES CREUS	Museu Residència d'estudiants		
SITGES	Museu Cau-Ferrat Museu Maricel		
SOLSONA	Museu Diocesà Palau episcopal	Obres de la catedral. Objectes artístics procedents de la comarca.	Sense delegat de la Comissaria de Museus. Sense inventari.
TARRAGONA	Catedral Museus de Tarragona Excavacions de la fàbrica de Tabacs	Objectes artístics procedents de la comarca. Retaule gòtic descobert a Cabacés. Retaule de Paret Delgada. Retaules d'Alcover.	Control de la Comissaria de Monuments. Control del Museu d'Arqueologia de Barcelona.

GUILLEM CAÑAMERAS VALL

TÀRREGA			Delegat de la comissaria existent, però no identificat.
TERRASSA	Conjunt d'esglésies romàniques Casa rectoral de Sant Pere	Objectes de caràcter decoratiu procedents de diverses col·leccions particulars. Còdex miniat del s. XI. Grup d'escultures d'alabastre procedents de la parroquial.	
TORTOSA	Catedral Palau episcopal Museu Municipal	Pocs objectes de la comarca recollits.	Delegat de la comissaria existent, però no identificat. Inventari incomplet
TOSSA	Museu local		Control del Museu d'Arqueologia de Barcelona.
VALLS		Recollits objectes dels edificis religiosos de la ciutat.	Delegat de la comissaria existent, però no identificat.
VIC	Museu Episcopal	Col·leccions medievals.	Delegat de la comissaria existent, però no identificat. Inventari complet
VILANOVA i LA GELTRÚ	Museu Balaguer		
VILAFRANCA	Capella gòtica de l'antic hospital	Retaule de Lluís Borrassà.	Delegat de la comissaria existent, però no identificat. Control de la Secció de Monuments.

i d'Aragó. Correspon al grup més nombrós i es troba concentrat al Museu d'Art de Catalunya, al Museu d'Arqueologia i al Guardamobles de la Secció de Monuments. D'aquest grup consta un inventari detallat amb la procedència dels objectes quan ha estat possible esbrinar-lo.

II. Objectes recollits per grups comarcals coordinadament amb el Servei Central de Salvament de Patrimoni Artístic, fent servir, quan existeix, algun museu de la zona. I en cas d'absència de museus, escollint el poble que més garanties de conservació proporciona.

III. Petites concentracions formades de manera espontània al voltant d'alguna obra important en una localitat. Concentracions que, quan ha estat possible, s'han procurat integrar a concentracions més grans de la zona.

Per tot plegat i prèviament a la relació detallada de concentracions (taula 2), aporta les conclusions de l'estudi segons les quals es posa de manifest la falta de cohesió entre concentracions i la manca de control per part de la Comissaria de Museus de la Generalitat de Catalunya. També queda palesa la necessitat de redactar inventari de la majoria de concentracions i la de nomenar delegats que esdevinguin responsables. Finalment, destaca que la gran majoria dels locals on s'han concentrat les obres no són adequats per a estances de llarga durada de les obres d'art, tant pel perill de robatori com pel de deteriorament de les peces.

D'altra banda, si bé indica que en algunes localitats com Tarragona, Solsona, Lleida, Reus, Girona i Badalona s'ha iniciat l'adaptació d'edificis per establir-hi museus de caràcter definitiu, també alerta d'importants monuments que continuen fora del control de les autoritats: Sant Benet de Bages, la casa Salvans de Matadepera i el castell de Peralada.⁵¹

CONCLUSIONS

A partir de tot el que hem exposat, es posa de manifest que l'activitat de Josep Gudiol i Ricart no es pot restringir a l'arrencament de les pintures murals del monestir de Sixena ni a les del monestir de San Pedro de Arlanza. Amb les informacions aportades, es fa palesa la pluridisciplinarietat dels àmbits d'actua-

51. Per a una informació més rica en detalls i expressions es pot consultar la transcripció completa que s'adjunta com a annex a CAÑAMERAS (2013).

ció de Josep Gudiol i la multitud d'intervencions que va dur a terme en relació amb la salvaguarda del patrimoni artístic català i aragonès.

De la mateixa manera, queda clar que la seva activitat no estava només motivada pels seus compromisos laborals, sinó que també estava animada per un gust i un respecte vers l'art i el patrimoni que tindria els seus orígens en les ensenyances de mossèn Gudiol i la concepció de l'ensenyament i la cultura pròpies del Noucentisme.

Considerem que la nova informació inèdita que aportem permet dibuixar una imatge més clara de la situació del patrimoni artístic català durant la Guerra Civil i ajuda a perfilar, encara més, el panorama i el funcionament de les institucions catalanes destinades a la protecció i a la salvaguarda d'aquest patrimoni.

De cara a la valoració i consideració de la figura de Josep Gudiol i Ricart, cal sumar a les afirmacions que han desprestigiat el seu nom al llarg dels anys allò que hem exposat en aquest article. Sense que això justifiqui algunes de les seves accions en relació amb el comerç d'art, tenir present els importants esforços de salvaguarda que també va realitzar ens permetrà valorar ponderadament la seva figura, que no es pot restringir a una sola actuació. Ni tan sols el fet d'haver estat protagonista d'accions qüestionables ha d'invalidar la gran quantitat d'intervencions i iniciatives d'indubtable valor que el van portar a esdevenir una figura cabdal de la història de l'art.

BIBLIOGRAFIA

- BASSEGODA I NONELL, Joan (1990). *La arquitectura profanada: la destrucción sistemática del patrimonio arquitectónico catalán (1936-1939)*. Barcelona: Mare Nostrum.
- BORONAT I TRILL, Maria-Josep (2008). «1936-1939. La salvaguarda del tesoro artístic català». A: A. D. *Cent anys de la Junta de Museus de Catalunya 1907-2007*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 135-171.
- BOSCH I GIMPERA, Pere (1980). *Memòries*. Barcelona: Edicions 62.
- CAÑAMERAS VALL, Guillem (2013). *La trajectòria de Josep Gudiol Ricart entre 1930 i 1940. Contribucions i aportacions al seu estudi*. Treball final del Màster Oficial en Estudis Avançats en Història de l'Art. Facultat de Geografia i Història de la Universitat de Barcelona.

- (2015). «Josep Gudiol Ricart (1904-1985)». *Revista de Catalunya*, núm. 291 (juliol-agost-setembre), p. 141-159.
- (2017). «El Arxiu d'Arqueologia Catalana (1931-1941) y las campañas fotográficas "norteamericanas"». A: CASAR PINAZO, José Ignacio (ed.) *Papeles del Partal*, núm. 9 [en premsa].
- ESTRADA I CAMPMANY, Clara (2008). *Contra els «hombres de la horda». La depuració franquista dels caps del Patrimoni Històric, Artístic i Científic de la Generalitat republicana*. Barcelona: Ploion.
- FOLCH I TORRES, Joaquim (1936). «La Generalidad de Cataluña defiende el Patrimonio Artístico». *La Vanguardia* (7 d'agost), p. 8.
- (1936). «La revolució de juliol i els nostres Museus d'Art». *Butlletí dels Museus d'Art de Barcelona*. Vol. VI, núm. 65 (octubre), p. 301-318.
- FONTBONA DE VALLESCAR, Francesc (1985). «Josep M. Gudiol i Ricart, tractadista d'art». *Ausa*, núm. 114-115 (novembre), p. 457-460.
- FORT I COGUL, Eufemià (1979). *Ventura Gassol. Un home de cor al servei de Catalunya*. Barcelona: Edhasa.
- GONZÁLEZ MORENO-NAVARRO, Antoni (1993). *A propòsit de Jeroni Martorell, Puig i Cadafalch i Torres Balbás*. Barcelona: Diputació de Barcelona.
- GONZÁLEZ MORENO-NAVARRO, Antoni; LACUESTA CONTRERAS, Raquel (1984). *Memòria 1983. Diputació de Barcelona. Servei de Catalogació i Conservació de Monuments. 1380-1980, sis segles de protecció del Patrimoni arquitectònic de Catalunya*. Barcelona: Servei de Catalogació i Conservació de Monuments.
- GRACIA ALONSO, FRANCISCO; MUNILLA I CABRILLANA, Glòria (2011). *Salvem l'art! La protecció del Patrimoni Cultural Català durant la Guerra Civil*. Barcelona: La Magrana.
- GROS I PUJOL, Miquel dels Sants (1985). «Josep Maria Gudiol i Ricart, *in memoriam*». *Ausa*, núm. 114-115 (novembre), p. 449-456.
- GUÀRDIA I PON, Milagros (1993). «El patrimoni artístic català durant la Guerra Civil: un informe inèdit de J. Folch i Torres». *Butlletí del Museu Nacional d'Art de Catalunya*. Vol. I, p. 303-322.
- GUDIOL I COROMINAS, Eulàlia (1997). *Josep Gudiol Ricart*. Vic: Patronat d'Estudis Osonencs.
- GUDIOL I RICART, Josep (1987). *Tres escrits de Josep Maria Gudiol i Ricart*. Barcelona: Arturo Ramón i Manuel Barbié.
- JOSEPH I MAYOL, Miquel (1971). *El salvament del patrimoni artístic català durant la Guerra Civil*. Barcelona: Pòrtic.

- KENYON, Frederic (1937). «La protection du patrimoine artistique en Espagne». *Mouseion*. Vol. 37-38, p. 183-192.
- LACUESTA CONTRERAS, Raquel (2000). *Restauració monumental a Catalunya (segles XIX i XX): les aportacions de la Diputació de Barcelona*. Barcelona: Diputació de Barcelona. Àrea de Cooperació. Servei de Patrimoni Arquitectònic.
- MARTÍNEZ RUIZ, María José (2013). «La venta y el expolio del patrimonio románico de Castilla y León: el caso de las pinturas murales». A: HUERTA HUERTA, Pedro Luis (coord.). *La diáspora del románico hispano. De la protección al expolio*. Aguilar de Campoo: Fundación Santa María la Real, p. 11-57.
- MARTORELL I TERRATS, Jeroni (1937). «La protección del patrimonio artístico nacional». *Nova Ibèria*, núm. 3-4 (març-abril), p. 19-23.
- MASSÓ I CARBALLIDO, Jaume (2004). *Patrimoni en perill. Notes sobre salvaguarda dels béns culturals durant la Guerra Civil i la postguerra (1936-1948)*. Reus: Edicions del Centre de Lectura.
- MONREAL Y TEJADA, Luis (1999). *Arte y Guerra Civil*. Angüés: La Val de Onsera.
- PÉREZ I VALLVERDÚ, Eulàlia (2009). *Fantasmones rojos. La venjança falangista contra Catalunya (1939-1940)*. Barcelona: A Contra Vent.
- PI I SUNYER, Carles (1986). *La guerra. 1936-1939. Memòries*. Barcelona: Pòrtic.
- SOCIAS I BATET, Immaculada (2013). «L'etapa americana de Josep Gudiol Ricart i la seva relació amb Walter William Spencer Cook». A: DOMÈNECH, Ignasi; BASSEGODA, Bonaventura (coord.). *Antiquaris, experts, col·leccionistes i museus: el comerç, l'estudi i la salvaguarda de l'art a la Catalunya del segle XX*. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona, p. 205-224.
- (2016). «Les pintures murals de San Pedro de Arlanza al Museu dels Cloisters de Nova York». A: PÉREZ CARRASCO, Yolanda (ed.). *Agents i comerç d'art. Noves fronteres*. Gijón: Trea, p. 157-188.
- SUREDA I JUBANY, Marc [dir.] (2014). *Quaderns del Museu Episcopal de Vic*, VII.
- UTRILLO VIDAL, Miguel (1939). «Fantasmones rojos. Un falso gotiستا: "Josep" Gudiol». *Solidaridad Nacional. Diario de la Revolución nacional-sindicalista* (8 de novembre), p. 2.
- ZERVOS, Christian (1937). *L'art de la Catalogne. De la seconde moitié du neuvième siècle a la fin du quinzième siècle*. París: Cahiers d'Art.